

Fallenbüchl Zoltán

A nyugdíj – kegytől a jogig (1600–1790)*

A nyugdíj – mely ma természetes állampolgári jog –, bár gyökere a hűbéri időszakban nyúlik, aránylag kései fejlődés eredményeként, fokozatosan nyert teret. A keresztény charitas, a szegényeken és az ügyefogyottakon való segítség kötelezettsége az alapja. Ezen a mindenkire kiterjedő eszmén belül abban a sajátos jogviszonyban gyökerezik, mely a hűbérúr és a vazallus között a szolgálat és az ellenszolgáltatás kétoldalú kötelezettségében jutott kifejezésre. Az idős ember ellátása a középkorban a földből élő – nemes vagy jobbágy-paraszt – családnál a család és a bármely jogviszonyban birtokolt föld kötelezettsége vagy egyszerűen a környörületé. Az időseket, betegeket gyermekeik, unokáik tartják el. Előfordul ugyan, hogy ennek a kötelezettségnek nem tesznek eleget, de akkor a leszármazottak a közösség haragját vonják magukra. A városi polgárjogú lakos védettsége a céhen, a város területen belül nyilvánul meg. A városok gyermektelen, teljesen elagott, elszegényedett polgáraikról ispotályokban gondoskodhatnak. „Koldusbotra jutni” tehát jobbára valakiknek a hibájából lehet. Az idősek elvi általános érvényű gondozásából a legszegényebb, erősen mobil városi és falusi lakosság maradhat ki, ezek viszont a kolostoroktól nyernek ellátást. Elvileg tehát mindenki biztosított valamilyen, bár néha igen szerény formában. A nyugellátás megszervezése azoknál az egyéneknél és családoknál merül fel követelményként, akik vagy amelyek valamilyen úrnak a személyes szolgálatában állnak: a gondoskodás tehát éppen itt válik aktuálissá. Ha a szolgálattelvő nem részesül valamilyen földjuttatásban, idős és munkaképtelen korára eltartása urára hárul, a hűbéri szolgálat kétoldalú kötelezettsége alapján, hiszen szolgálatával arra érdemet is szerzett. Minél nagyobb úrról van szó, minél több az előregedett szolgálattelvő, annál fontosabb az intézményesített, jogilag – szokásjogilag – szankcionált gondoskodás nemcsak magáról az idős hűbéresről, hanem annak özvegyéről és árváiról is. Kisebb hűbérurak ezt a maguk udvarában, „aulájában” oldják meg legkönnyebben: szimbiozisan maradnak szolgálattelvőikkel. A nagyobb urak, fejedelmek nagyobb számú hűbéresénél merül fel tehát elsősorban az intézményesítés kényszere. Az öreg hűbéresekről való gondoskodás Nyugaton a késő középkorban már kialakult. A fejedelmek számára önérzeti kérdés is volt, hogy azokról, és azok hátramaradottairól, akik őket egész életükben vagy legalábbis sok éven át szolgálták, illő módon gondoskodjanak. Ezt azonban csak a – többnyire íratlan – szokásjog szabályozta. A fejedelmek azonban gyakran részesítettek az ellátás valamilyen formájában – földbirtokadományban, természetbeni vagy pénzbeli járandóságban – olyanokat is, akik nem szolgálatokat teljesítettek számukra, csak valamilyen elnyerték a kegyüket. Így alakult ki a pensiók rendszere a 15–17. században.

* A szerző *A magyar hivatalnokság története 1686–1790 c.* kéziratos monográfiájának egy fejezete.

Magyarországon a 16–17. században a királyi tisztviselők rétege az, amely a pensiókra – szolgálatának tartama és speciális képzettséget igénylő volta miatt – leghamarább számot tarthat. A katonaság akkor még jobbára alkalom- és vállalkozásszerű; öreg vagy megrokkant katonáról, özvegyről, hátramaradotról az uralkodónak nem kötelessége gondoskodni. Esetenként megteheti; de az ily irányú igénylők száma a sok háború miatt oly nagy lenne, hogy intézményes gondoskodásra a 18. század első feléig – az állandó hadseregek koráig – aligha lehet még csak gondolni is. Más a helyzet a tollforgató, hivatalviselő szolgálatteljesítők esetében, akiknek száma nem korlátlanul nagy, képzettsége magas színvonalú, szakszerű írásbelisége és számvitelen is alapuló, szolgálati ideje hosszabb, élethivatásszerű, kipróbáltságuk komoly kiválasztásra épül. Ezek a – szinte nélkülözhetetlen funkciót ellátó – tisztviselők méltán tarthatnak számot kivételes jellegű biztosításra is, mert szolgálatuk is kivételes fontosságú.

A 17. században a királyi szolgálatban álló hivatalnokok száma Magyarországon csekély. Egyszerre nincsenek néhány száznál többen. A Királyi Kancellária néhány főt, a pénzügyigazgatás szervezetei: a Magyar és a Szepesi Kamara együtt is csak néhány tucat tanácsost, irodai, számvevőségi és pénztári hivatalnokot foglalkoztatnak, szubaltern területi szervezeteik, a harmincad vámállomások is csak keveset. Utóbbiak jó része helybeli vagy közeli birtokos. A bányaregále tisztviselői a Bécsi Udvari Kamara alá tartoznak, itt szintén kisszámú szakember működik. Nincsenek sokan a hadellátásban, az erődépítésben sem, s ezek az utóbbiak is főként esetre szerződtetettek. A bíróságok rendi jellegűek és alkalomszerűek, személyzetük sem nem állandó, sem nem az uralkodóhoz kötődő. Így nem csodálható, hogy a kevésszámú valódi királyi hivatalnok nem kíván külön szabályozást. Előregedésük, szolgálatképtelenségük esetén ők maguk, vagy özvegyeik és árváik esetről esetre és szükség szerint kapnak királyi támogatást, kegyadományt, gratiálét, vagy még gyakrabban „természetbeni” segítséget, birtokadományt vagy esetleg kisebb-nagyobb pénzüsszeget.

Özvegyi kegyadományokról a 16. századból is tudunk. A 17. században még élt az a régi szokás, hogy házasságkötéskor a tisztviselő házassági gratiálét kapott. Arany vagy aranyozott ezüst poharat adtak a házasulónak; ez a későbbi időszakban egyszerű pénzadománnyá változott, 1596-ban pedig már királyi határozat intézkedett erről.¹ Ez a szokás tovább is megmaradt: az adomány az írkokokat is megillette, de királyi kegyből és a szokásjog alapján.² Ezzel az aktussal azonban kvázi elismerést nyert a tisztviselő házas állapota is, és ebből következően sem az alkalmazó uralkodó, sem a foglalkoztató intézmény – a hivatal – nem hagyhatta és nem is hagyta magára a beteg, öreg tisztviselőt vagy annak özvegyét, árváját. Nehéz, ínséges vagy háborús időben az egyének és családok segélyezésére egyszeri segélyt adtak (semel pro sempel), egyszer s mindenkorra, jogkövetkezmény nélkül. Ilyen volt az 1623-ban királyi határozattal adott 8 hónapnyi fizetésnek megfe-

1 Például: Ernleithner Valentin tanácsos megajándékozása. Magyar Országos Levéltár Magyar Kamarai Levéltár (MOL MKL) E 104 Liber 4. folio 340.

2 Fallenbüchl 1969: 249.

elő segély.³ Általában azonban a tisztviselők özvegyeiről úgy gondoskodtak, hogy a férjük halála évnegyedében esedékes negyedévi fizetést kapták meg. Ha azonban – az elszámolásra köteles – hivatalnok (például harmincados) hátralékban maradt, restanciáját levonták a negyedévi járandóságából. A hátralékot egyébként az özvegyeknek is viselniük kell. A 17. században még csak hosszú szolgálattú, rendszerint magasabb rangú tisztviselők özvegyei és árvái kérhettek – és kértek is – királyi kegyadományt, gratialét. Ennek összege különböző volt, és az egyéni teljesítményhez is, a szükséghelyezethez is igazodott, de általában az évszázad folyamán csak növekedett.⁴ A gratiale egyszer s mindenkorra szólt; abba, hogy a hátramaradottak azt hogyan használták fel, sem az uralkodó, sem a hivatal nem szólt bele. A gratiale mintegy végkielégítésül szolgált, megújítására jogalap többé nem volt. Figyelembe kell azonban venni, hogy a hátramaradottak rendszerint nemesek voltak, így valamelyest birtokra támaszkodhattak, ha pedig polgári születésűek, városi háztulajdonra. Egészen szegény és fiatalabb tisztviselő-özvegyek pedig újabb házassággal oldhatták meg egzisztenciális gondjukat. Az elhalt férj rangja ugyanis bizonyos társadalmi tekintélyt adott az új, nem hivatalviselő férjnek is, aki néha így kezdhetett el emelkedését lakóhelyének közéleti ranglétráján. A pensiók (nyugdíjak) ismétlődő rendszeres ellátmányok voltak.

A 17. században a magyar királyi állandó hivatalnokság – ez ekkor gyakorlatilag a kamarai tisztviselői karral azonos – jórészt valamilyen anyagi alappal rendelkező családok fiaiból toborzódik, így az özvegyi vagy árvaellátás kérdése nem sürgető probléma, jobbára csak a polgári vagy a külföldről beszármazott és itt teljesen fizetésére utalt hivatalnokoknál húsbavágó probléma. Ezért nem csodálható, ha az intézményes gondoskodást a bécsi Hofkammer, az Udvari Kamara veti fel 1668-ban Magyarországon is. Ausztriában jóval több volt a polgári-értelmiségi, nem-birtokos, hivatalából élő tisztviselő. Ezért 1668 őszén határozatban közli az Udvari Kamara, hogy ezután Magyarországon is annak a negyedévnek a fizetését, melyben férjük elhalt, az özvegyeknek maradéktalanul meg kell kapniuk.⁵ Gyakorlatilag ezidő szerint ez az első, a nyugellátást általánosan szabályozó magyar rendelkezés; észrevehetően osztrák hatásra jött létre. A 17. században újabb általános szabályozás szüksége feltehetően nem is merült fel.

Csak a 18. század elején, amikor a hivatalnoki kar létszámban is jelentősen megnőtt, életviszonyai is bonyolultabbakká váltak, kerül az ellátás problémája jobban előtérbe. 1706-ban például a felső-ausztriai származású Eyselsperg Ferenc Placid magyar kamarai tanácsos betegsége miatt segélyre szorult. A Kamara 100 forint pótléket szavazott meg neki, 1708-ban bekövetkezett halála után pedig gyógyszertartozását is átvállalta.⁶ 1710-ben Fábri György kamarai írnokot Budára rendelték, felesége ellátatlanul maradt Pozsonyban, ezért a kamara az asszony-

3 MOL MKL E 21 1623. juli. 8. és E 104 Lib. 7. fol. 41.

4 1623-ban pl. Enczenweis fogalmazó özvegye 1000, 1651-ben Dubniczay tanácsosné 2000, 1678-ban Eisforth tanácsosné 4000 forintot kapott: MOL MKL E 104 Lib. 7. fol. 83., Lib. 12. fol. 101., Lib. 17. fol. 36. Lásd még Fallenbüchl 1969: 244., 249.

5 MOL MKL E21 1668. szept. 25. és E 104. Lib. 14. fol. 250.

6 MOL MKL E41 1706. nr. 37. és E 1 1713. fol. 132.

nak segílyt szavazott meg.⁷ A luxemburgi Messin János Richárd özvegye, Jaillots Margit 1716-ban támogatás nélkül maradt. Az udvarnál is ismert tanácsos nejének gratialét javasoltak. Ezt a nem sokkal előbb elhalt Bornemissza tanácsos özvegyéhez arányosították, de mivel Messinné gyermektelen, egyedülálló volt, úgy találták 5000 forint elég lesz számára.⁸ 1717-ben a sok munkától tönkrement Timon János iktató és titkár kénytelen volt betegsége miatt felmentését kérni. Fejbaja miatt, özvegyemberként gyermekeivel nehezen élt meg; hivatali jellegét és fizetése egy részét megtartva, felmentették a munkálattól, fizetése másik részét utóda kapta meg. Még 10 évig élt félfizetésből gyermekeivel.⁹ Végül is 560 forinttal volt nyugdíjban élethosszig.¹⁰ Korbics Mátyás kamarai segédszámvevő 1731-ben halt el. Özvegye és öt árvája a csehországi hivatalokban szokásos mód szerint kért segílyt 1737-ben. Egyszer s mindenkorra 300 forintot kaptak.¹¹ Pedig Korbicsnak húsz évi kamarai szolgálata volt.

Ilyen előzmények közt egyre nyilvánvalóbbá vált az öreg, beteg hivatalnokokról és hátramaradottakról való gondoskodás elégtelensége. A kamarai tisztviselők özvegyeire és árváira vonatkozólag a bécsi Udvari Kamara adott ki ismét határozatot 1721 februárjában.¹²

A magasabb állásúak özvegyei minden esetre jobb eljárásra számíthattak. Tallheim József Domonkos kamarai tanácsos 1695–1728 közt, egészen haláláig szolgált. Már 1719-ben – tehát még életében – 30.000 forint kegyadományra javasolták.¹³ 1727-ben 10.000-et kapott.¹⁴ Végül özvegye 1731-ben részletekben kapott adományt.¹⁵ Ifj. Mednyánszky Pál tanácsos, 29 évi szolgálat után 1727-ben halt el. Özvegye, született Joaneli kegyadományt és nyugdíjat kért és kapott.¹⁶ Jászy Pál, ki 22 évig szolgált 1727 és 1749 között, a szolgálatból megválva ugyancsak kegyadományt kért. Végül is 12.000 forintot kapott.¹⁷ A tanácsosoknak – közelebb lévén az udvarhoz – öregségükre gondolva nem kellett nyugtalankodniuk, mint ahogy halálunk esetén hátramaradottaiknak sem.

Némileg más volt a kisebb tisztviselők helyzete. Keresztessy Márton számvevősegéd 1687 óta szolgált. 1712-ben agyvérzés érte, de nem halt meg, csupán szolgálatképtelenné vált. Helyettesül Pongrácz Ferenc Ferdinándot jelölték ki. Fél fizetéssel látta el Keresztessy állását. A volt számvevősegéd halála után, 1726-ban, gyermekei 1500 forint kegyadományt kaptak. Ám kiderült, hogy Keresztessy tartozást hagyott hátra, és lányainak kérelmezniük kellett, hogy pozsonyi házukat ne

7 MOL MKL E 41 1710. nr. 118.

8 MOL MKL E 41 1716. nr. 375.

9 MOL MKL E 1 1717. fol. 32., 248., valamint E 41 1718. nr. 14., 16., 1725. nr. 242 és 1726. nr. 113.

10 MOL MKL E 21 1720. máj. 21.

11 MOL MKL E 1 1737. fol. 443., E 41 1737. nr. 231.

12 MOL MKL E 21 1721. febr. 13. és E 104 Lib. 24. fol. 60–61.

13 MOL MKL E 41 1719. nr. 124.

14 MOL MKL E 21 1727. márc. 27., E 104 Lib. 25. fol. 64.

15 Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Gedenkbücher, Ungarische Reihe 1731/32 fol. 57, 249, 496.

16 MOL MKL E 1 1728. fol. 208–209.

17 MOL MKL E 1 1749. fol. 7., 17., 197.

árverezték el a kiegyenlítés érdekében.¹⁸ Fulhann Ernő 1721–1737 közt szolgált, 16 évig. 45 évesen halt meg. Özvegye, Adelsheim Mária Margit ellátatlanul maradt hátra. A Kamara igyekezett az érdekében tenni valamit.¹⁹ Végül is 1740-ben 600 forint kegyadományt kapott,²⁰ 1751-ben nyugdíjat is kapott,²¹ de ez nem sokat változtatott helyzetén. 78 évesen 1759-ben alamizsnáért kellett folyamodnia. Ekkor oly szegény volt, hogy egy héten csak egyszer ehetett meleg ételt.²²

Pedig a nyugdíjak és járandóságok ügyét 1732-ben ismét szabályozta a kormányzat, jegyzékben tüntetve fel, kinek mennyi az ellátmánya.²³ De az ellátás szabályozása Magyarországon sem történt előbb, mint az örökös tartományokban, ahol az 1746/49 évi közigazgatási reform során az ügyet központilag szabályozták.²⁴ Az Udvari Kamaránál egyébként minden járandóságot, az esetről esetre adott özvegyi nyugellátást is, kétévenként újra kellett kérvényezni. A Magyar Kamara 1749 végén úgy rendelkezett, hogy a szubaltern kamarai hivatalnokok özvegyei végkielégítésként (Conduct quartal) férjük egy egész évi fizetését kapják meg, a szegényebb özvegyek ezen kívül még a halálózaskor esedékes évnegyedi fizetést (mortual angaria) is.²⁵ Egy évvel később, 1750 végén, normával szabályozták a kamarai tisztviselők özvegyeinek és árváinak járandóságát. Királyi határozat mondja ki, hogy a jövőben a titkárok és más szubaltern tisztviselők özvegyeinek a férj volt fizetéseinek egyharmad része legyen. E „gratialis seu pensiones” ne emelkedjenek semmiképpen sem a hivatalosan rögzített egyharmad fölé.²⁶ A határozat kimondja azt is, hogy a normánál az örökös tartományokban szokásos módszert vették alapul. Mindez a Magyar (Pozsonyi) Kamara belső tisztviselőire vonatkozott, de ugyanezt alkalmazták a Szepesi Kamara (Kassai Kamarai Adminisztráció) hivatalnokaira is. A külső, területi hivatalviselőkre vonatkozólag ugyanezt a normát kellett elfogadni. A királyi kancellária és a Helytartótanács tisztviselőiről a határozat nem rendelkezett, de azután itt is hasonló elveket követtek. E két dikasztériumnál oly kevés volt a nyugdíj-várományos özvegyek száma, hogy őket a normában külön említeni nem kellett, viszont a Kamaránál, mint messze a legnagyobb létszámú hivatalnál a kérdés már régen megérett a rendezésre. A Kamara, mint a pénzügyigazgatás központi szerve és a pénzügyek legjobb ismerője, tisztában volt a nyugdíjterhek jelentőségével és nem szívesen folyósított személyi nyugdíjat. Más eset volt az, ha a tisztviselő szolgálatképtelenné vált betegsége vagy egyszerűen öregsége miatt. Ez leggyakrabban a szem megromlása, vagy a láb elgyengülése miatt következett be: az irodában és a számvevőségen ugyanis állva, írópult mellett dolgoztak. Ezért ilyen esetben, ha segíteni kellett, addig rendsze-

18 MOL MKL E 21 1726. júl. 4. és E 104 Lib. 25. fol. 54., valamint E 41 1727. nr. 172., 233.

19 MOL MKL E 1 1738. fol. 665., 341., 358.

20 MOL MKL E 1 1740. fol. 364.

21 MOL MKL E 21 1751. febr. 8., E 104 Lib. 85. fol. 11.

22 MOL MKL E 41 1759. nr. 482.

23 MOL MKL E 21 1732. júl. 16., E 104 Lib. 26. fol. 67.

24 Kallbrunner 1956: 375. Fallenbüchl 1970: 285–286.

25 MOL MKL E 1 1749. fol. 921.

26 MOL MKL E 21 1750. nov. 9., E 104 Lib. 84. fol. 261 és Fallenbüchl 1967: 212.

rint az állás jövedelmének megosztásával érték el ezt. De ha valaki nagyon érdemes volt, vagy igen hosszan szolgált, királyi kegyből, egyénileg, de másokra kiható jogkövetkezmény (praecedentia) nélkül kaphatott nyugellátást. Ilyenkor azonban, ha az illető elhunyt, családja már nem számíthatott pensio jellegű folyósításra, legfeljebb alamizsnára, és arra is csak akkor, ha nagyon szorult helyzetbe került. A felfogás az volt, hogy a királyi kegy a személyi nyugdíjjal már kimerült. Ez a helyzet azonban az 1750-es évek elejére már tarthatatlanná vált.

A tisztviselő kar létszámának nagy gyarapodása miatt az egyéni, méltánylást érdemlő esetek száma is nőtt, így intézkedni kellett. A Kamara érdeke azonban az volt, hogy minél kevesebb nyugellátást kelljen folyósítani. Bizonyára a nemrég ki-nevezett magyar kamarai elnök, Grassalkovich Antal javaslatára határozott úgy az uralkodó, hogy egy-egy megürült kamarai hivatalnoki állásra, arra alkalmas, de már nyugdíjas személyek is javasolhatók legyenek. Ezt Farkas János győri harmincadellenőr ügyével kapcsolatban rendelték el 1752-ben.²⁷ A határozat kimondja ugyanakkor, hogy katonai személyek, illetve katonai nyugdíjasok nem hozhatók javaslatba. Ezzel egyfelől a szakszerűséget kívánták biztosítani, valamint azt is el akarták kerülni, hogy a katonai nyugdíjasok révén esetleg idegen befolyás érvényesülhessen a Kamaránál. A hadsereg személyi állománya ugyanis a magyar dikasztériumok kívánalmaitól és a bennük többé-kevésbé érvényesülő rendi szempontoktól meglehetősen mentes volt, viszont az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) hatáskörében állott. Így féltő lehetett, hogy a Magyar Kamara személyzetében a Haditanács befolyásra tesz szert, amit a későbbiekben – ismervé e szerv rendkívüli aktivitását – még csak növelhet. De azt is el akarták kerülni, hogy a kamarai és katonai nyugdíjak között keveredés legyen, s eredendően katonai nyugdíjak idővel kamarai teherré váljanak. Az 1752. évi februári királyi határozat lényegében tehát szorgalmazta a már egyszer nyugalmazott igazgatási tisztviselők reaktiválását, egyszerre csökkentve a nyugdíjterheket és fokozva a képzett munkaerő jobb felhasználását.

A nyugdíjaknál azonban mindig hangsúlyozást nyert, hogy ezek kegy jellegűek és főleg az özvegyek és árvák megélhetését, a nyomortól való mentesülést szolgálják. Elsősorban a szegény tisztviselők családtagjainak kell kapniuk, hogy a királyi szolgálatban állók tekintélyét ne rontsa az, hogy hátramaradottaik nyomorba, esetleg éppenséggel koldusbotra jutnak. Az uralkodó ezt, mint kenyéradó saját presztízse érdekében sem tűrhette el. Legalábbis a tisztviselő halálát követő időre biztosítani kívánták a hátramaradottakat. Éppen ezért már 1752 októberében elrendeli az uralkodó, hogy a kamarai tisztviselők özvegyeinek és árváinak mindenképpen járó egy évi és egy havi fizetés, mint végkielégítés (finalis benigna gratia) a söügyi mázsaszolgákra, mázsálókra – valójában kisebb rangú tisztviselőkre is – kiterjesztendő.²⁸ A szolgának minősülő személyzet ugyanis eddig a rendeletig nem volt nyugdíjképes, nem is kapott valódi uralkodói kinevezést, a határozat egyben tehát elismerte a pponderum famulusok tisztviselő és nem szolga jellegét.

27 MOL MKL E 21 1752. febr. 21. és E 104 Lib. 85. fol. 136.

28 MOL MKL E 21 1752. okt. 22.

A megkülönböztetés éles, és a nyugellátásban az uralkodóhoz – és nem annak hivatalához – való jogviszony tükröződik vissza.

Kiváló, hosszú szolgálatú tisztviselőknek azonban királyi kegyből továbbra is szívesen adtak nyugellátást. Így kapott például Füleky László Ignác, kamarai titkár – és latin nyelvű verselő – 25 évi szolgálat után, idős kora miatt, tanácsosi címmel, felmentést a hivatali munka alól, teljes fizetése meghagyása mellett.²⁹ Ezzel azonban családjának sorsa nem oldódott meg. Mivel Füleky 1760. július 6-án elhunyt, özvegye, Máthé Erzsébet nyugdíjért folyamodott, mivel nem csak magáról, hanem félárva gyermekeiről is gondoskodnia is kellett. A Kamara 266 forint nyugdíjat javasolt számára július 11-én, de a királyi határozat csak 200 forintot hagyott jóvá, és azt is csak 3 évre.³⁰ Az éves megkötés azt a célt szolgálta, hogyha az özvegy időközben újra férjhez ment volna, a nyugellátás – a régi szokás alapján – megszüntethető legyen: az özvegyről és az árvákról most már gondoskodjon az új férj. Özvegy Fülekynek is nehezen élt meg a nyugdíjból, mert gyermekei még ellátásra szorultak. 1763-ban a Kamara megjegyzi, hogy bár Fülekynek Bazinban háza van, az eladhatatlan, mivel telke kicsi, és nem akad rá vevő. Így nyugdíját királyi határozattal újabb két évre meghosszabbították.³¹ 1765-ben is csak két évre hosszabbították nyugdíját, ekkor már megosztva, az özvegy 100, a két kiskorú gyermek 50–50-et kapott, összesen tehát 200 forintot.³² 1767-ben Füleky lánya, Erzsébet folyamodott a Kamarához 500 forint végkielégítésért. Csak évi 25 forint nyugdíjat engedélyeztek a számára.³³ Az esetből a nyugellátás fokozatos csökkenése olvasható ki, ami annyival különösebb, mivel igen érdemes tisztviselőről volt szó. A teljes fizetéssel nyugállományba helyezett (jubilatus) hivatalnokok özvegyeinek még végkielégítést, finalis gratiát sem adtak. Ezt az 1756-ban nyugalmazott Woneth Ferdinánd szegedi sófőpénztárnok özvegyének kérelme elbírálásakor 1760-ban határozatban mondták ki.³⁴ Olyan özvegynek, akinek volt megélhetése, nem egykönnyen adtak nyugdíjat. Mikor például a hosszú szolgálatú és érdemes Ternyey János szepesi kamarai tanácsos 1756-ban elhalt, s özvegye Desewffy Anna Mária nyugdíjat kért, a királyi határozat tudakolta, van-e az asszonynak megélhetési alapja, és hány gyermek maradt hátra. Végül is az özvegy, végkielégítésként egy évi fizetést vehetett fel.³⁵

A Kamara 1761 júliusában újra foglalkozott a nyugdíjak kérdésével. A takarékoság jegyében – a héteves háború hatodik évében – királyi határozat rendeli el, hogy az elhalt özvegyek, illetve a nagykorúságot elért illetőleg gyermekek nyugdíj-jegyzékeit az esetleges visszatartás érdekében részletezéssel (specificatio) küldjék fel. Még ugyanaznap elrendelik, hogy azok a nyugdíjasok, akik szolgálatukat önhi-

29 MOL MKL E 21 1753. ápr. 2. és E 1 1753. fol. 533.

30 MOL MKL E 41 1760. nr. 192.

31 MOL MKL E 41 1763. nr. 122., E 1 1763. fol. 90., 267., 400. és E 21 1763. júl. 12.

32 MOL MKL E 21 1765. nov. 20.

33 MOL MKL E 21 1767. nov. 11.

34 MOL MKL E 21 1760. jún. 25.

35 MOL MKL E 21 1756. szept. 7.

bájukon kívül vesztették el, újra alkalmazandók.³⁶ Pár nappal később került sor a külső tisztviselők (például harmincadosok és sőtisztek) özvegyeinek végelbánási ügyére a Magyar Kamaránál és a Szepesi Kamarai Adminisztrációnál.³⁷ A nyugdíjak rendszeres szabályozására a következő évek folyamán került sor.

1762 márciusában a vesztégzár-ügyi tisztviselők özvegyeinek ellátását szabályozták. Nekik végkielégítést, finalis gratiát adtak.³⁸ A teljes fizetéssel nyugdíjazandó hivatalnokok (jubilandi) normáját ez év júliusában bocsátják ki.³⁹ Eszerint a jubiliatoban részesültek özvegyei nem kapnak nyugdíjat. De már ez évben – újabb jogesetek kapcsán – megkérdőjeleződik ennek az intézkedésnek a méltányos volta. Jubiliatoban, teljes fizetéssel való nyugdíjazásban ugyanis éppen a leghűbb, leghosszabb szolgálatú hivatalnokok részesültek, hátramaradottaik előnytelen megkülönböztetése rendkívüli igazságtalanságnak tűnt. Jellemző példája volt ennek Fáber Fülöp György tárkányi sópénztárnok esete. Fáber csaknem 20 évig szolgált a sóügyben, előbb Ungvárott, majd 1753 óta Tárkányban. Öreg kora és betegsége miatt hosszú és hű szolgálatára tekintettel részesült a különös kegynek és kitüntetésnek számító, de a családra nézve kétélű jubiliatoban.⁴⁰ Soká azonban nem örülhetett a megtiszteltetésnek, mert már 1761. december 4-én elhunyt. Vitás volt, hogy nyugdíj jár-e neki, vagy csak egyszeri végkielégítés, hiszen a jubiliatio még a döntés előtt történt.⁴¹ Végül is olyan döntés született, hogy a 14 éves diákiúval hátramaradt özvegy 400 forint végkielégítést kap majd – amennyi férje egyévi fizetése volt.⁴² A királyi határozat ugyanakkor normaként leszögezi, hogy a nyugdíjas tisztviselők özvegyei a jövőben nem kaphatnak nyugdíj címén semmit. A nyugdíj-jog tehát ilyen esetben az elhalt hivatalnok halálával elenyészett. Tanulságos egyébként az öt évvel később szintén elhalt özvegyasszony fiának, Faber Józsefnek sorsa. Ő katona lett, aztán Lengyelországba szökött, majd Erdélyben egy magyar lovasezredben szolgált mint közember. Anyja örökségéért ismételten folyamodott, így Grassalkovich elnökhöz is.⁴³ Az ügy végkifejletét ugyan nem ismerjük, de bizonyos, hogy az ifjabb Faber deklasszálódott és ebben bizonyára része volt annak is, hogy anyja nem részesült rendes nyugellátásban, ami nyilván kihatott a fiú taníttatására is. A katonaság ez időben a tanulmányaikban félbemaradt diákok végső menedéke is volt.

A nyugdíjak és fizetések szabályozásával a Kamara 1762 közepén ismételten foglalkozott abból a célból, hogy általános érvényű királyi határozatot lehessen elérni. A június 25-i ülésen a nyugdíjak és fizetések befagyasztását határozta el, július 21-én pedig normát állapítottak meg a teljes fizetésre való jubiliatiora, szeptember 27-én, majd október 18-án pedig a kamarai özvegyek és árvák nyugdíjairól

36 MOL MKL E 21 1761. júl. 7.

37 MOL MKL E 21 1761. júl. 15.

38 MOL MKL E 21 1762. márc. 10.

39 MOL MKL E 21 1762. júl. 14., 21.

40 MOL MKL E 21 1762 ápr. 10.

41 MOL MKL E 1 1762. fol. 1101. és E 41. 1761. nr. 473.

42 MOL MKL E 21 1762. okt. 2.

43 MOL MKL E 41. 1767. nr. 203., 1768. nr. 197., 538., 1770. nr. 99., 1772. nr. 94. és 307.

készítettek tervezetet.⁴⁴ A nyugdíjügyet összekapcsolták a fizetések általános rendezésével is.⁴⁵ Még 1762 folyamán királyi határozat intézkedett arról is, hogy a még szolgálni képes nyugdíjasok kérjenek másutt állást.⁴⁶ Ennek a rendelkezésnek, mint az már említést nyert, már 1752-ben is volt előzménye, s 1761-ben is szorgalmazták a reaktiválást.

A pénzügyigazgatás takarékosági szempontjai mellett teljesen érthető, hogy a jelentős számú szolgaszemélyzetre az özvegyi nyugdíjakat nem kívánták kiterjeszteni. 1763 elején ismét királyi határozat mondja ki, hogy a szolgák özvegyei és árvái nem nyugdíjképesek. A szolgákat nem kinevezési okmánnyal, decretummal veszik fel. Míg működnek, adómentességet élveznek ugyan, de bármikor elmozdíthatók. Özvegyeik és elárvult gyermekeik sem nyugdíjra, sem végkielégítésre, finalis gratiára nem formálhatnak igényt.⁴⁷

1763 elején bocsatotta ki a Kamara az alapvető fizetési és nyugdíjrendszert, a Systemát.⁴⁸ Ez a kerülők, darabontok és szolgák hátrányos megkülönböztetését ugyan nem szüntette meg, de ismét királyi határozattal úgy intézkedett, hogy bár általában nem nyugdíjképesek, de különös esetekben méltánylást érdemlő okból kaphatnak nyugdíjat.⁴⁹ Ennek a változtatásnak a háttérében az volt, hogy – különösen a harmincad és a sókerülők esetében – akadtak olyan személyek, akik például a csempészek és rablók üldözése közben a királyi regale-vagyon védelmében még az életüket is feláldozták. Bár a kornak felfogása az érdemet és a gyakran éppen csak születés adta pozíciót nem választotta el élesen, annyira azonban mégis tudott disztingválni, hogy az uralkodónak és hivatalának tett szolgálatot valamivel méltányolni kell. Ezért a későbbiekben nem egyszer találhatók a nyugdíjasok sorában a hivatali segédszemélyzet tagjai is. 1763. február 25-i ülésen kimondta a Kamara tanácsa azt is, hogy a nyugdíjasok halálától a tisztviselők tegyenek hitelt érdemlő bejelentést.⁵⁰ Azt is a Kamara tanácsa vívta ki, hogy a kerülők özvegyei és árvái indokolt esetben nyugellátásban legyenek részesíthetők, mint ahogy ez az ülés-jegyzőkönyvekből kitetszik.⁵¹ 1763. május 3-án ugyancsak királyi határozat intézkedett arról, hogy a kamarai tisztviselők özvegyeinek a férj halálának hónapjáig feltétlenül meg kell kapniuk elhunyt férjük fizetését.⁵² Még ugyanaz év májusában újabb határozat intézkedik arról, hogy a nyugdíj felét az özvegy kapja, másik felét a gyermekek egyenlő rátákban.⁵³ Pár nappal később új rendelkezései: a nyugdíjképeség korhatára a gyermekeknél a fiúk 21, a lányok 18 éves koráig tart.⁵⁴ Még a nyáron két új királyi határozat lát napvilágot a tisztviselőkre vonat-

44 MOL MKL E 1 1762. fol. 678., 818., 1023., 1101.

45 MOL MKL E 1 162. fol. 1150., 1156., 1159.

46 MOL MKL E 21 1762. okt. 8.

47 MOL MKL E 21 1763. jan. 4.

48 MOL MKL E 21 1763. febr. 1.

49 MOL MKL E 21 1763. ápr. 4.

50 MOL MKL E 1 1763. fol. 172.

51 MOL MKL E 1 1763. fol. 395. (ápr. 21-i ülés)

52 MOL MKL E 21 1763. máj. 3.

53 MOL MKL E 21 1763. máj. 16.

54 MOL MKL E 21 1763. máj. 23.

kozólag. Kamarai hivatalnokok teljes fizetéssel való jubilatija ezután csak olyanok esetében történhet, akiknek legalábbis 20 évi szolgálata van.⁵⁵ Tovább csökkenti a nyugdíj jogosultak körét az a rendelkezés, mely több mint egy hónap múlva lát napvilágot. Ennek értelmében végkielégítést (finalis gratiát) vagy nyugdíját a megélhetéshez szükséges anyagi eszközökkel ellátott özvegyeknek ezután nem lehet javasolni.⁵⁶ Főként azok az özvegyasszonyok, kiknek nemegyszer számos kiskorú félárva gyermekről kellett gondoskodniuk, igyekeztek a mechanikus szabályokban valamelyes módosítást elérni. Egyéni nyugdíjkérelmeikben előadták többé-kevésbé méltánylandó szempontjaikat.

Az 1763. évi nyugdíjrendezés pár évig szabályozta csak a nyugdíjak ügyét. A nyugdíj iránti folyamodások száma jelentősen megnőtt, egyrészt azért, mert a tisztviselőkar létszáma is gyarapodott, másrészt, mert a hivatalnokok stabilitása is növekedett. Kevesebb lett a rövid, páréves pályafutás után állását feladó vagy abból kitett tisztviselő, s emiatt a nyugdíjra (vagy özvegyi nyugellátásra) pályázók száma jócskán megnövekedett. Az özvegyi nyugdíjak új szabályozására 1766. április 1-jén ismét királyi határozattal került sor. Ez úgy intézkedett, hogy 600 forint összeghatárig meghagyta a hátramaradott nők nyugdíját. Az ezen felüli összegek elbírálására pedig nyugdíjügyi bizottságot (Pensionum Commissiot) rendelt ki. Ez a rendelkezés arról is intézkedett – főként az adminisztráció csökkentése érdekében, hogy az eddig 2 évenként meghosszabbítani kényszerült nyugdíjak ezen túl élethosszig szólnak majd, de az eddigi királyi határozatokban meghatározott összegben. Mintául a német örökös tartományokban – a tulajdonképpeni Osztrák Kerületben – szokásos rendtartás szolgál. Az özvegyek új házasságakor, illetve az árvák nagykorúságának elérésekor a nyugdíjat megvonják.⁵⁷ Néhány hónap múlva új kiegészítő rendelkezés is napvilágot látott: ez év júniusában elrendelik, hogy e nyugdíjas állapotban elhalt személyek halálozásának napját a tisztviselőknél felküldött kivonattal kell igazolniuk.⁵⁸ A következő évben új normaszzerű határozat születik meg azokra a nyugdíjakra vonatkozólag, melyek nem haladják meg az 500 forintot.⁵⁹

Ezután néhány évig nyugdíjügyben nincs elvi döntés. Azonban ebben az időszakban, úgy látszik, megnő a jubilatus tisztviselők száma. Sokan, nyilván látva, hogy az özvegyek és árvák sorsát kellően így sem tudják megfelelően biztosítani, azt az utat választják, hogy míg élnek, teljes fizetéssel mennek nyugállományba és az így megtakarítható összeggel gazdálkodást, sőt kereskedést folytatnak. A Kamarára ezzel a kérdéssel már 1767 februárjában foglalkozott és tudakolta, hogy a kamarai tisztviselők közül kik és milyen gazdálkodást vagy kereskedést folytatnak, és hogy mit lehet ebből meghagyni, továbbra is megengedni nekik?⁶⁰

55 MOL MKL E 21 1763. júl. 11.

56 MOL MKL E 21 1763. aug. 18.

57 MOL MKL E 21 1766. ápr. 1.

58 MOL MKL E 21 1766. jún. 4.

59 MOL MKL E 21 1767. dec. 12.

60 MOL MKL E 1 1767. (febr. 6.) fol. 144.

A jubilációkkal a következő években nem, de 1770 elejétől ismét foglalkozott a Kamara, valószínűleg az öreg Grassalkovich Antal elnök szorgalmazására. 1770 márciusa és 1771 szeptembere közt másfél éven belül 4 királyi határozat is foglalkozik a jubilálással illetve az ebben részesült tisztviselőkkel. Az első azt mondja ki, hogy jubilációt semmi esetre se folytassanak le az érintett vonakodása esetén.⁶¹ Egy félévvel később, Csernyus István szolnoki sópénztárnok ügye kapcsán újabb határozat mondja ki, hogy jubilációt csak különleges esetben lehet engedélyezni, de a teljes fizetés ilyen esetben sem jár sohasem nyugdíj címén.⁶²

A következő évben, mivel közben a tapasztalat arra vezetett, hogy a jubiláció miatt tisztviselő özvegyek és árvák hátrányos helyzetbe kerültek, újabb királyi határozat arról intézkedett, hogy a jubilatus kamarai hivatalnokok özvegyei és árvái, méltánylást érdemlő esetben, ne legyenek kizárva a nyugdíj kedvezményéből.⁶³ 1771 szeptemberében pedig arról történik intézkedés, hogy az öregség miatt jubiláltak özvegyeit a többi tisztviselőkre érvényes norma szerint kezeljék.⁶⁴ Ezzel lényegében a jubilatusok hátrányos megkülönböztetése véget is ért. Általánosan érvényes nyugdíjnormát Mária Terézia azonban csak 1771. november 30-án adott ki az összes örökös tartományokra.⁶⁵

Kétségtelen, hogy a nyugdíjrendszer lassan, visszaesésekkel és nem egy szomorúan tanulságos esettel, de fokozatosan mégis csak szabályozást nyert, bár királyi kegy jellegét még mindig nem veszítette el. A toldozott-foldozott nyugdíjszisztéma az öreg Grassalkovich halála után bekövetkezett kamarai reform során 1773-ban a departementális ügyosztályok szerinti intézés során kapott új keretet, amikor – a közben rendkívül nagyszámúra duzzadt nyugdíjas tábor miatt – a Kamaránál új, nyugdíjügyi ügyosztály (Departementum Pensionale) létesült. Meg kell jegyezni, hogy a Szepesi Kamaránál vagyis a Szepesi Kamarai Adminisztrációnál már 1740 óta kimutatható volt egy külön ún. Alamizsna Alap (Fundus Eleemosynarius) mely hivatalnokok özvegyeinek és árváinak ellátási ügyeit is intézte, bár inkább alkalmi segélyezés formájában. Különösen olyanokét, akik még 1749 előtt lettek özvegyekké illetve árvákká. Természetesen ezek csak egy részét képezték a nagyrészt nem-hivatalviselő segélyezettetteknek. Az 1773. évi reform során ez az alap is a Kassai Adminisztráció kötelékébe került Pensionalia et Eleemosynaria osztályként, s csak 1774 végén olvadt be teljesen a Magyar Kamarába, ennek hasonló nevű ügyosztályába. 1773-tól a Kamara nyugdíjügyi bizottsága minden egyes ügyet elővett. Foglalkozott úgy a saját jogon nyugdíjasok, mint az özvegyek és árvák kérelmével. Minden ügyről az elnökségnek tudomással kellett bírnia, a nyugdíjasok nyilvántartását is megszigorították. A nyugdíjasokról legalábbis minden negyedévben jegyzékek készültek s ezekben tartották nyilván a változásokat: halálózást, megszűnést illetve új nyugalmazást. Nemcsak a nyugdíjjellegű járandóságokat,

61 MOL MKL E 21 1770. márc. 24.

62 MOL MKL E 21 1770. okt. 23.

63 MOL MKL E 21 1771. febr. 23.

64 MOL MKL E 21 1771. szept. 13.

65 Csizmadia 1976: 74.

hanem az – egyszeri vagy rendszeres – alamiznajuttatást is ugyanaz az ügyosztály, a *Personalia et Eleemosynaria* tartotta nyilván.⁶⁶ A negyedévi nyugdíjjegyzékeket különösen bizalmasan kezelték. Általában a negyedév lezárása után két héten belül már készen voltak.⁶⁷ Ez annál figyelemreméltóbb, mert a nyugdíjban részesülők száma igen gyorsan nőtt.

A kamarai tisztviselők gyermekei fiúk esetében 22, leányokéban 20 éves korig voltak nyugdíjjogosultak. Előbbiek azért hosszabb ideig, mert figyelembe vették a hosszabb tanulmányi időt, a leányok esetében viszont gyors férjhezmenésre számítottak. Ez utóbbi nem volt egészen reális, mert a leányok hozomány nélkül lassabban és nehezebben mentek férjhez, a nyugdíjas – általában szegényebb – árvalányok pedig még inkább rászorultak volna a támogatásra. A Kamara költségkímélő politikája így nem egy kedvetlen, kényszerű, egzisztenciális okokból kötött, elsietett házasságnak vált okozójává. Az 1770-es évek második felében – főleg a rokon szálak következtében – a kamarai nyugdíjasok sorába katonai nyugellátottak és más, politikai oknál fogva kedvezményezettek és az udvar által kegyeltek is kerültek. Sőt néha egyháziak is, de nem annyira egyének, mint inkább plébániák vagy szerzetesi közösségek: az utóbbiak már korábban is kaptak juttatást, de az alamiznaalapok terhére. Egyébként ekkor a helytartótanácsi tisztviselők vagy özvegyeik nyugdíjait is a Kamara pénztára folyósította. 1777-ben a *Departementum Pensionaléne* egy negyedév alatt már ezren felüli ügyben kellett intézkednie, de természetesen nemcsak nyugdíjasok, hanem különböző kérvényezők ügyeiben is. Negyedévenként *Pensions Tabelléket* kellett összeállítania a nyugdíjasok és a kérvényezők ügyeiben, melyekből kitűnik a nyugdíjügyek mozgása: új folyósítások, beszüntetések, esetleges igénybejelentések, fizetés-kiegészítések, speciális kérések, például a gyermekek iskolai alapítványokhoz való felvétele, alamizna-folyamodások stb.⁶⁸ A departementális rendszer bevezetésével minden téren nagyon megnőtt az adminisztráció, a papírmunka, és a fokozott ellenőrzést szolgáló metódus mellett az ügyek menete nem gyorsult. A nyugdíjügyi kérdésekben a 19. századi nagyarányú és sajnálatos irattári selejtezések miatt az eredeti iratoknak csak kis része maradt fenn, de ezekből is az látszik, hogy az 1772 utáni években, II. József trónraléptéig az ügyek száma rendkívüli mértékben megnőtt és az addig egyszerűbb ügyek is sokrétűbbekké, bonyolultabbakká váltak, ezért a nyugdíjügyi osztálynak a munkájára valóban szükség volt.

Mária Terézia élete utolsó évtizedében – ez nyugodtan mondható, mert az adatokból ez tűnik ki – nem bánt szűkmarkúan a nyugdíjakért és alamiznaadományokért hozzá folyamodókkal. Az időödő asszony még megértőbbé vált az öregség, a szegénység és a szükség feléje irányuló megnyilvánulásaival, és ha nem is tudott mindenkien segíteni, de az állami bevételek adta lehetőségeken belül legalább azokon igyekezett lelkiismerete szerint segíteni, akik őt és általa az államot hosszabb-

66 MOL MKL E 59 1773. aug. 16., szeptember hó nr. 550.; szept. 23., október hó nr. 350.; okt. 4., október hó nr. 417.

67 MOL MKL E 59 1775. ápr. 11. április hó nr. 259.; júl. 3. július hó nr. 180.

68 MOL MKL E 59 1777. máj. nr. 727.

rövidebb ideig szolgálták. József trónörökös azonban igyekezett e szándékait bizonyos fokig ellensúlyozni. II. József anyja halála után, trónralépésekor mindjárt igyekezett az állami terheket és a költségvetést éppen ezen a téren csökkenteni. Már 1781-ben felállított egy bizottságot, amelynek feladata a nyugdíjak és egyéb járandóságok felülvizsgálata és lehető lefaragása volt. Ez a bizottság a *Commissio in negotiis salariorum, adjutarum, jubilationum et quiescentiae status* (A fizetések és nyugdíj rendezésére létrehozott bizottság) volt.⁶⁹ Nemcsak a nyugdíjakkal, hanem a kamarai alkalmazottak – és más állami tisztviselők valamint kegydíjasok – fizetésével és juttatásaival is foglalkozott. A bizottság előtt minden nyugellátást és más járandóságot igazolni kellett. Az ügyeknek csak a tanácsülési jegyzőkönyve, továbbá lajstrom- és mutatókönyve maradt meg. Ebből tudjuk, hogy a bizottság 1781-ben történt felállításától 1782. február 5-ig összesen 761 ügyet tárgyalt: sőt ebből 1781. július 11-ig már 422-t. Ekkor döntöttek úgy, hogy a nyugellátásban részesülő árvák keresztlevelét is bekérik, hogy illetéktelenek ne kapjanak nyugdíjat. 1781. augusztus 22-én, a 632-ik ügynél döntöttek a határidő meghosszabbításáról, hogy az ellátottaknak legyen idejük az igazoló iratok beszerzésére. A bizottság végül is 1782. október 21-ig működött és összesen 822 ügyben döntött. A nyugellátások közül a katonaiakat a katonai nyugdíjalaphoz utalta; sok esetben megállapította, hogy a nyugdíj csupán kegyből maradhat meg; néhány esetben lefaragást eszközölt. Összességében megállapítható, hogy nem sokat takarított meg az államháztartásnak; kár volt a ráfordított időért és energiáért, és csak bosszúságot és izgalmakat szerzett az érintetteknek. A vizsgálat egyébként nem szorítkozott csak a Magyar Kamarára, Ausztriában is foglalkoztatta az érdekelteket ez a kérdés: 1781-ben jelent meg Bécsben az „Untrüglicher Plan einem jeden in k. k. Diensten stehenden Diener eine Pension zu erzielen” című röpirat, mely a közszolgálatban lévők nyugdíjának biztosítását tárgyalja.

A Helytartótanácsnál és a Királyi Kancelláriánál a nyugdíjak ügye még bonyolultabb volt, mint a Kamaránál, ahol – pénzügyigazgatási szerv lévén – mégis könnyebben volt mód nyugdíjak fizetésére. Hasonló volt a helyzet a bírósági kerületi tábláknál. A Dunántúli Kerületi Táblánál például Szegedy László 31 évi szolgálat után teljes fizetéssel mehetett nyugdíjba, érdemei elismeréséül királyi tanácsosi címet is kapott.⁷⁰ Ilyen esetben azonban utóda rendszerint kénytelen volt beérni korábbi fizetésével, mert nyugdíjalap nem állt rendelkezésre. A nyugdíj, a pensio a Helytartótanácsnál mindig kivételes kegynek számított: gazdagabb özvegy vagy árva nem is kapott ilyet. A megítélés szempontja az volt, hogy a tisztviselők úgyszólván túlnyomóan birtokosok, nincsenek hát a nyugdíjra ráutalva. A nyugdíj folyósítását indokolni is kellett. Turnleithner ajtónálló özvegye, kinek férje 34 évig szolgált, azért kaphatott ilyet, mert „úgyszólván kevés ideig élvezi”⁷¹, Csintó Imre titkár öz-

69 MOL MKL E699

70 Magyar Országos Levéltár Magyar Királyi Kancellária Levéltára (MOL MKancL) A 1 1761. nr. 147.

71 MOL MKancL A 1 1763. nr. 156.

vegyének esetében az ok az eredeti vagyon felélése volt a szolgálat során⁷² Kunich József iktató pedig, ki 41 év után teljes fizetéssel lett jubilatust, arra hivatkozhatott, hogy kevés a vagyona, viszont sok a gyermeke.⁷³ Domsics Mihály titkár esetében, ki 29 helytartótanácsi évet tudhatott maga mögött, a királyné úgy vélekedett, hogy nem érdemi meg eléggé a fizetést. Ő félfizetéssel került a jubilatustok sorába.⁷⁴ Révay József helytartósági tanácsos özvegye Beniczky Ágnes, kinek férje 20 évig szolgált, azért kaphatott nyugdíjat, mert szegény volt, adósságokban úszott és hitelezői szorongatják, s régi nemes családból származott. Az ő kérelmében egyébként nem Mária Terézia, hanem – nyilván a királynő betegsége miatt – József trónörökös döntött.⁷⁵ Viszont sem Kajdacs Sándor helytartótanácsi írnok, sem társának, Merczel Györgynek özvegye, nem nyertek el nyugellátást „a konzekvenciák miatt”, tehát az igazgatási központ subalternjei – úgy látszik – ekkor még nem voltak jogosultak.⁷⁶ Két nagyon régi, szinte aggastyán hivatalviselő; a 75 éves Csiba Imre helytartótanácsi tanácsos és az 1711 óta – tehát 58 éve – előbb fűtőként, majd kancelláriai ajtónállóként szolgáló Dombay József viszont jubilatustok lettek.⁷⁷ Igaz, ők enélkül már csak legfeljebb összerogyhattak volna a szolgálatban. Nem mondható tehát, hogy a kormányzat a fő politikai igazgatási területek, a Kancellária és a Helytartótanács, valamint a magasabb, fellebbviteli bíróságok hivatalviselői iránt valamilyen különös kegyet tanúsított volna, ha azok már nem tudtak tovább szolgálni.

II. József alatt a nyugdíj intézménye kiterjedt olyan szolgálati ágakra is, melyek addig nem voltak nyugdíjképesek. Hűen a már Mária Terézia idején hangoztatott elvhez, hogy az iskolaügy politikai fontosságú („Die Schule ist ein politicum.”) a tanárok számára is kategorikusan megnyílt a nyugdíjszerzés lehetősége,⁷⁸ amit a későbbi években is megerősítenek.⁷⁹ Utóbb a tanítók is kaphattak ilyet.⁸⁰ A nyugdíj-ügyekkel II. József idején a Kancellárián sokat foglalkoztak. 1782 után az összes szolgálati ágazatok ilyen irányú ügyei itt futottak össze, és itt döntöttek ezek elvi kérdéseiről is. A nyilván sugalmazott „Untrüglicher Plan...” megjelenése is arra mutat, hogy a központi szabályozás gondolata immár a megvalósítás stádiumába lépett. Most már a nyugdíj nem egyéni, hanem általános, közszolgálati kérdés és a hivatalviselés egyik velejárója. Ezt mutatja a nyugdíjkérelmek számbeli gyarapodása is. Míg 1781-ben csak 12, 1782-ben pedig 21 új nyugdíjfolyamodásról tudnak az Acta Generalia mutatókönyvei, addig 1783-ban ezek száma már 94, 1784-ben 258, 1785-ben 231, 1786-ban 256, 1787-ben is még 105. Igaz, hogy ezek a kérelmek a Mária Terézia uralkodása végén Magyarországhoz visszakertült Bánát, és

72 MOL MKancL A 1 1763. nr. 246.

73 MOL MKancL A 1 1764. nr. 204.

74 MOL MKancL A 1 1765. nr. 201.

75 MOL MKancL A 1 1767. nr. 223.

76 MOL MKancL A 1 1768. nr. 107.

77 MOL MKancL A 1 1769. nr. 310. és nr. 378.

78 MOL MKancL A 39 1781. nr. 606., 722., 914., 1057., 1160., 3214., 4140., 5490., 6092.

79 MOL MKancL A 39 1783. nr. 6476., 7123., 10163.

80 MOL MKancL A 39 1786. nr. 326. 10036., 1788. nr. 11775.

a Magyar és Erdélyi Kancellária egyesítése miatt a bánati és erdélyi – nem kis számú – nyugdíjkerő folyamodványát is tartalmazták, s több az ismétlődő kérés is. Azonban ezzel együtt is nem csekély a növekedés, hiszen nemcsak az oktatók, de a felmérésügyben foglalkoztatottak,⁸¹ a volt szerzetespapok,⁸² a birtokigazgatási gazdasági tisztviselők,⁸³ az egészségügyi hivatalviselők is,⁸⁴ de még a megyei és városi tisztviselők esetében is számításba jött nyugdíjak folyósítása.⁸⁵ A megyei bíróságok tagjait viszont kizárták a nyugdíjképesek közül.⁸⁶ Emellett az ösztöndíj-rendszer is megemelte a kincstár terheit. Mindez azonban a közszolgálat javítása és a hivatalviselők biztosítása érdekében történt, s nyilván még jobban eléri célját, ha II. József török háborúja nem jön közbe. Így is a nyugdíjügy II. József idején nagy lépést tett előre. A nyugdíjnyilvántartás Mária Terézia alatti nyilvántartási adminisztrációja havonta, vagy havonta kétszer történt meg. Intézkedés történt, hogy a nyugdíj nem lehet kevesebb 100 forintnál,⁸⁷ az árvak esetében 50 forintnál.⁸⁸ Megszűnt az özvegyek és árvak addigi kegyadományban részesítése: ezek e helyett nyugdíjat kaptak.⁸⁹ 1787-ben elkészült a nyugdíjra javasolhatóság normája is,⁹⁰ valamint a nyugdíjra jogosító szolgálat elvi meghatározása.⁹¹ A nyugdíjfizetés szabályozásához tartozott annak eldöntése is, hogy ezeket havonta, vagy a régen szokásos negyedévi rátákban folyósítsák-e?⁹² A nyugdíjfolyósításoknál előírásra került, hogy nyugdíjkeréseket csak bizonyított szolgálati évek után lehetett beadni.⁹³ Az is eldöntésre került, hogy a hivatalviselők árvai 20 vagy 22 éves korig legyenek-e nyugdíjjogosultak.⁹⁴ Fiúk esetében a 22, leányokéban 20 mellett döntöttek. A következő évben 1788-ban készült el a tisztviselő-árvak nyugdíjnormája.⁹⁵ továbbá a nyugalmazások és a teljes fizetéssel való jubilatío normája is.⁹⁶ A nyugdíjnorma gondoskodott a tehetséges gyermekekről.⁹⁷ A magasabb iskolákban tanulókról évi táblázatos kimutatások készültek.⁹⁸ A törvényes származást keresztlevéllel kellett igazolni. Az alap a szolgálat volt: legalább 10 év jogosított saját, özvegyi vagy árpanyugdíjra. A segédszemélyzet is jogosult lett, ha volt ennyi – megszakítatlanul eltöltött – éve. A nyugdíjakat állandóan ellenőrizték. A nyugdíjasok elhunytát rögtön be kellett jelenteni,⁹⁹ s havonta általa-

81 MOL MKancL A 39 1785. nr. 13170.

82 MOL MKancL A 39 1786. nr. 2182., 2806., 6469.

83 MOL MKancL A 39 1786. nr. 3001., 1170., 3996., 3998., 6050. és 1788. nr. 12519, 16027.

84 MOL MKancL A 39 1787. nr. 1482., 4298. 7965., 10121

85 MOL MKancL A 39 1786. nr. 6036., 7646.

86 MOL MKancL A 39 1787. nr. 12562.

87 MOL MKancL A 39 1783. nr. 7396., 8370.

88 MOL MKancL A 39 1785. nr. 759.

89 MOL MKancL A 39 1786. nr. 10962.

90 MOL MKancL A 39 1787. nr. 463.

91 MOL MKancL A 39 1787. nr. 1276.

92 MOL MKancL A 39 1787. nr. 1456., 2472., 3415., 15196.

93 MOL MKancL A 39 1787. nr. 1547.

94 MOL MKancL A 39 1787. nr. 13563.

95 MOL MKancL A 39 1788. nr. 17330 és 1789. nr. 16454.

96 MOL MKancL A 39 1788. nr. 10908.

97 MOL MKancL A 39 1789. nr. 431., 2862., 3990., 3996.

98 MOL MKancL A 39 1789. nr. 745., 2491., 14874.

99 MOL MKancL A 39 1786. nr. 14710.

ban egyszer készült nyilvántartás a fennálló és az újonnan létesített nyugdíjakról. Ez megkönnyítette a számbavételt. A folyósítás már nem esetszerűen történt a Kamara jövedelmeiből, hanem a nyugdíjpénztárakból, a kerületi főpénztárakon keresztül ment végbe az engedélyezett összegek folyósítása.¹⁰⁰ A katonai ellátást teljesen elválasztották a polgári hivatalokétól. Azonban egy ránc maradt, 1794-ből való özvegy- és árvanyugdíjas összeírásból kitűnik,¹⁰¹ hogy ezek nyugdíját még a század legvégén is a kamarai harmincadhivatalok pénztáraiból folyósították, s ebben a névsorban katonai személyek, tisztek hátramaradottai is találhatóak. Még II. József idején is a nyugellátási, kegyadományi és alamizsna kifizetéseket együtt kezelték – a kancellária Acta Generaliájának indexeiből ez tűnik ki.

Ez az általános rendezés, a normák meghatározása már átvezet a jogosultság elvi elismeréséhez. A szolgálat tehát bizonyos idő után már jogosított a nyugdíjra, melyet kellő indok nélkül megtagadni immár nem lehetett. Mária Terézia kései korszaka – s benne József trónörökös időszaka – a jogosodás felé mutatott, s a század végére a nyugdíj állandó, szabályozott – előbb szokásbeli, majd kodifikált – joggá vált. Mária Teréziának és fiának hivatalnokairól való gondoskodása képezte ennek a máig tartó folyamatnak a kezdetét.

Összefoglalóan elmondható, hogy Magyarországon a nyugdíjasok számának megnövekedése az 1770-es években és utóbb egy már régóta tartó, de az 1764/65-ös országgyűlés óta különösen felgyorsuló folyamatra mutat rá. Ez pedig a birtokos magyar nemesség kivonulását jelentette, elsősorban a kamarai hivatalokból, különösen a harmincad- és sóügyből, noha a legutóbbiban eredetileg sem voltak nagyszámúak. Mind az 1781/82-es nyugdíj-felülvizsgáló bizottság által tárgyalt, mind pedig az 1794. évi, csak töredékesen fennmaradt árvanyugdíjas összeírásban szereplő ügyek névanyaga ezt megerősíti: ugyanis ez jórészt nem is magyar, hanem német, szláv, olasz és egyéb katonai- és polgárcsaládok sarjaira mutat, kik Magyarországon nem voltak birtokosok, akkor sem, ha nemesi címet viseltek. Ezek a tisztviselők és más alkalmazottak hazulról szegények voltak, és itt az országban is gyakran csak nemrég letelepedett idegenek – tehát olyanok, akik a nyugdíjra a pusztta megélhetés miatt nagyon is rászorultak. Szolgálatuk alatt egyfajta társadalmi presztízsre ugyan szert tettek, de anyagiakra nem, és így érdekeik miatt az uralkodónak illetl róluk gondoskodnia. Gyakran presztízsük sem nagyon terjedt túl közvetlen érintkezési körükön, az ország igazi – rendi – vezetőrétegétől meglehetősen izoláltak maradtak, társadalmi beágyazottságuk csekély volt és életük is jobbára egymás közt zajlott.

100 MOL MKancL A 39 1787. nr. 11429.

101 MOL MKL E 210, Misc. Tricesimalia 76–104. csomó

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Magyar Királyi Kancellária Levéltára (MKancL)

A1 Originales Referadae (Uralkodói iratok)

A39 Acta Generalia (1770 után regesztrátúra, Általános iratok)

Magyar Kamarai Levéltár – A Magyar Királyi Kamara regesztrátúrája (MKL E szekció)

E1 Protocollum Generalis Consilii (Kamarai Jegyzőkönyvek)

E16 Expeditiones Camerales in Negotio Salis (Sóügyi leiratok) 1743–1759.

E21 Benignae Resolutiones (Uralkodói határozatok)

E41 Litterae ad Cameram Exaratae (A Kamarához intézett levelek és kérvények)

E59 Pensionalia et Eleemosynaria (Nyugdíj- és alamizsnaügyek) 1773–1785.

E104 Liber Resolutionum (Határozatok könyve)

E210 Miscellanae Tricesimalia Fasciculus 76–105. (Harmincadügy, vegyes iratok – közte: a harmincadállomásokon nyilvántartott nyugdíjúgyek az 1780–1790-es években)

E699 Comissio in negotiis salariorum, adjutarum, jubilationum et quiscentiae status (A fizetések, segélyek és nyugdíjúgyek tárgyában kiküldött bizottság jegyzőkönyvei és iratai) 1781–1783.

Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Gedenkbücher

HIVATKOZOTT IRODALOM

Csimadia Andor 1976: *A magyar közigazgatás fejlődése XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest

Fallenbüchl Zoltán 1967: A Szepesti Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények* 2. 193–236.

Fallenbüchl Zoltán 1969: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 2. 233–268.

Fallenbüchl Zoltán 1970: A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. *Levéltári Közlemények* 259–336.

Kallbrunner, Ernst 1956: *Die Österreichische Zentralverwaltung II.* 2. k. Wien